

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.68(477)

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

М. Кравчик, О. Тур***

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: marta.ur22@gmail.com*

***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: olha.tur@lnu.edu.ua*

Проаналізовано юридичну природу спадкового договору, характеристику визначення істотних умов договору та правового статусу сторін за законодавством України та країн Європейського Союзу. Проведено аналіз місця спадкового договору в системі договорів цивільного права України.

Дослідивши законодавство України, зроблено висновок, що спадковий договір варто віднести до зобов'язального права. Цей договір регулює відносини про передання майна у власність. Попри те, що спадковий договір розміщений у шостій книзі Цивільного кодексу України та попри назву договору, правових відносин спадкування в цьому випадку не виникає.

З'ясовано, що особливістю правової природи спадкового договору за законодавством Німеччини є те, що з однієї сторони він є розпорядженням на випадок смерті, а з іншої сторони – договором. Проведено порівняльний аналіз інституту спадкового договору за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу. Зокрема, наведена загальнотеоретична характеристика спадкового договору, досліджено проблеми особливостей укладення та розірвання спадкового договору. Виявлено прогалини, які притаманні вітчизняній правовій системі щодо цієї правової конструкції.

Ключові слова: спадковий договір, правова природа спадкового договору, предмет спадкового договору, відчужувач, набувач.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.72.080>

Вступ. Норми зобов'язального та спадкового права відіграють одну з ключових ролей у системі цивільного права України, сприяють його ефективності і відповідно мають особливе значення в процесі його вдосконалення. Зі зростанням кількості об'єктів у цивільному обороті, зростає і кількість спадкових справ. Людство стоїть на шляху до поліпшення якості законів та їм відведеної ролі в реалізації принципу справедливості.

Впровадження раніше невідомого національному праву України спадкового договору зумовлене потребами сьогодення та підтверджене практикою застосування в країнах Європейського Союзу.

Постановка проблеми. В цивільному законодавстві України положення щодо регулювання спадкового договору розміщені в шостій книзі Цивільного кодексу України. Однак розміщення положень спадкового договору серед спадкових відносин не відповідає правовій природі зазначеного договору та потребує додаткового дослідження. Інститут спадкового договору, який раніше був невідомим спадковим правовідносинам є специфічним аспектом цих правовідносин та потребує додаткового вивчення. Спадковий договір характерний для законодавства Європейського Союзу та зумовлений потребою практики. Більше того, потреба спадкового договору актуалізується, що обумовлює його важливість, а серед науковців тривають дискусії з визначення особливостей спадкового договору та повноти його правового регулювання.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності спадкового договору, повноти та достатності правового регулювання, визначення спільних і відмінних рис правових норм національного законодавства та законодавства країн Європейського Союзу.

Стан дослідження. Ще на етапі розробки Цивільного кодексу України питання правової природи спадкового договору, статусу сторін цього договору породжували суперечки серед науковців України. Не повною мірою це питання вирішене і сьогодні. Дослідженню цього питання присвячені праці відомих цивілістів, серед яких С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, В. М. Кучеренко, І. В. Спасібо-Фатєєва, С. В. Мазуренко, О. О. Старицька, В. М. Чуйкова, Є. О. Рябоконт, В. М. Коссак, Ю. О. Заїка та ін.

Спадковий договір у цивільному праві України був предметом дисертаційного дослідження Н. М. Шапи. Певним аспектам юридичної сутності інституту спадкового договору та його вдосконаленню присвячені дослідження В. В. Васильченка, питанню загальної характеристики спадкового договору присвячено напрацювання З. В. Ромовської, питання суб'єктного складу спадкового договору та правової природи досліджено в працях С. Я. Фурси, Є. І. Фурси.

Однак практика застосування цієї конструкції вимагає подальшого вивчення і дослідження з метою конкретизації вирішення питань, які і дотепер залишаються недослідженими в повному обсязі, немає однозначності в розумінні певних питань, пов'язаних укладенням та виконанням спадкового договору та правовими наслідками, що виникають у результаті його розірвання.

Вклад основного матеріалу. Спадковий договір пройшов довгий шлях свого становлення. Завдячуючи стародавньому римському праву, національному німецькому праву, спадковий договір можна вважати самостійним інститутом. Саме досвід Німеччини має важливе значення для розуміння і застосування спадкового договору, оскільки він розвивався та набував становлення в межах німецького права [1, с. 202].

Саме договір відіграє важливу роль як регулятор суспільних відносин. Спадковий договір уперше був закріплений у Цивільному Кодексі України 2003 р.

Він повинен відповідати вимогам закону та підставам дійсності. Спадковий договір, відповідно до ст. 1304 Цивільного кодексу України (далі ЦК) повинен бути укладений у письмовій формі з нотаріальним посвідченням. У цьому випадку закон конкретизує форму названого договору й у випадку ухилення однією зі сторін від належного його оформлення, можна констатувати, що згоди відносно істотних умов згаданого договору не досягнуто між сторонами.

Вагомістю нотаріальної форми є те, що вона своєю правовою природою забезпечує законність змісту та визначеність факту укладення договору. Щоб запевнити, що правочин відповідає закону, нотаріус з'ясовує правову природу та перевіряє правосуб'єктність осіб, їх волевиявлення та достовірність і достатність

документів. Для нових правочинів у цивільному праві, одним із яких є і спадковий договір, у нотаріальній практиці важливим є глибоке володіння законодавством нотаріусами, з метою уникнення спорів між сторонами правочину. Одночасно нотаріус зобов'язаний попередити сторони про правові наслідки договору, який посвідчує, аби забезпечити в майбутньому від виникнення шкоди для сторін, в зв'язку з їх можливою необізнаністю.

Посвідчуючи спадковий договір, якщо об'єктом є майно, нотаріус накладає заборону на відчуження та одночасно робить напис на всіх примірниках договору. Цим визначається обсяг майна, яке підлягає відчуженню в майбутньому. У разі смерті відчужувача заборона на відчуження майна знімається. Набувачу має бути відомо, що оформлення права власності на майно за спадковим договором повинно відбуватися негайно після смерті відчужувача, та в цьому випадку 6-тимісячний строк не застосовують.

Одночасно варто зауважити, до майна не застосовують і заповідальна відмова, якщо таке майно є предметом спадкового договору, а особи, які мають обов'язкову частку у спадщині, не можуть здійснювати право на спадкування цього майна, яке визначене у спадковому договорі. Відчужувач може укласти спадковий договір з дотриманням його таємниці. За таких умов нотаріусу і набувачу до моменту смерті відчужувача заборонено розголошувати відомості щодо цього спадкового договору. В такому випадку за життя відчужувача спадковий договір не може бути оспорений спадкоємцями, оскільки його умови є їм невідомими.

Відповідно до ст. 1251 і ст. 1252 ЦК України та ст. 37 і ч. 1 ст. 40 Закону України «Про нотаріат» посвідчені нотаріусом, консульськими установами та посадовими службовими особами спадкові договори підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі.

Історично німецька модель спадкового договору склалася першою в Європі. Право Німеччини має велике значення для врегулювання дискусійних моментів щодо розуміння і застосування спадкового договору, які виникають серед вітчизняних науковців. §1941 Німецького уложення (далі НЦУ) визначає, що спадковим договором є правочин на випадок смерті особи, в якому обидві сторони договору або лише одна сторона, але з силою договірного зобов'язання, приймають розпорядження щодо спадщини. Ідеться про заповідальне розпорядження договірного характеру на випадок смерті, але ніяк не про речовий або зобов'язальний договір в розумінні §320 НЦУ [5, с. 2].

Враховуючи подвійну правову природу спадкового договору, до волевиявлення сторін застосовують як положення загальної частини НЦУ, так і положення загальної частини зобов'язального права [4, с. 4]. Цей правочин укладають на основі консенсусу двох сторін з урахуванням взаємного погодження. Спадкодавець вільно розпоряджається майном і надалі може ним користуватися, оскільки не здійснює вплив на подальше існування права та не зв'язує себе зобов'язаннями [3, с. 83].

За законодавством Німеччини, спадковий договір повинен містити розпорядження щодо призначення спадкоємців (§ 1941 НЦУ) встановлення заповідальної відмови або покладення (§ 2278 НЦУ). В односторонньому порядку кожна сторона без погодження з другою може здійснювати інші розпорядження на випадок смерті. Мається на увазі, що такі розпорядження не мають зобов'язальних ознак договірного характеру і можуть бути скасовані способом складання заповіту (§ 2254 НЦУ).

Аналізуючи ст. 1302 ЦК України можемо констатувати, що право власності на випадок смерті відчужувача отримує набувач не в порядку наслідування, а на підставі укладеного договору. Сам набувач не розглядається як спадкоємець відчужувача, а сам спадковий договір не впливає на порядок наслідування. Також варто зауважити, що спадковий договір укладають щодо майна відчужувача, а не щодо спадщини. Цю думку поділяють вітчизняні науковці: Є. І. Фурса (наслідки укладення спадкового договору стосуються лише кількості та складу майна, яке має перейти до спадкоємців – за законом чи заповітом (ст. 1271 ЦК України) – у разі смерті спадкодавця [2, с. 207].), Д. С. Кучеренко, р. А. Майданик.

За законодавством Німеччини (§ 2286 НЦУ) спадкодавець має право на власний розсуд розпоряджатися власним майном, а за законодавством України – ст. 1307 ЦК України ставить заборону на відчуження майна визначеного у спадковому договорі. Обов'язком відчужувача є збереження цього майна не відчужуючи та не заповідаючи його [1, с. 203].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що визначення права відчужувача і набувача стосовно майна, яке визначене у спадковому договорі, а саме: відчужувач отримує право вимагати від набувача належне виконання розпорядження, а набувач вимагати не відчужувати майно, що визначене в договорі. Це положення чітко не передбачене ст. 1307 ЦК України, проте такий висновок впливає з вказівки накладення нотаріусом заборони відчуження зазначеного в договорі майна. За законодавством України, правові наслідки вчиненого спадкового договору виникають у момент укладення договору, а за законодавством Німеччини вони виникають з відкриттям спадщини.

Звідси випливає, що спадковий договір за законодавством України має зобов'язально-правовий характер. Юридична сила зобов'язання зумовлена відкладальною чи скочувальною умовою на підставі відкриття спадщини, або виконанням зобов'язання, тобто речовий виконавчий правочин відкладається до моменту відкриття спадщини [6, с. 153]. Характерним для українського і німецького законодавства є те, що спадковий договір має зобов'язальний характер, на відміну від заповіту, і не може бути змінений, скасований чи розірваний в односторонньому порядку.

Відповідно до ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача або набувача на підставі згоди сторін, або у випадку неналежного виконання умов договору сторонами. У німецькому праві розірвання передбачено § 2281, § 2290-2295 НЦУ на підставі оскарження, спільної згоди сторін або одночасної відмови від договору. Загальні положення зобов'язального права в цьому випадку не застосовують, на відміну від ст. 651, 652 ЦК України, загальні положення про зобов'язання, що поширюються на ці правовідносини з визначеними правовими наслідками у ст. 653 ЦК України. Проте німецькому праву характерна можливість застосувати норми загальної частини § 116, § 117 НЦУ та визначено, що у випадку невисловленої умови, про яку невідомо іншій стороні, фіктивного чи удаваного правочину, застосовуються норми загальної частини.

Німецьке законодавство § 2274 НЦУ не допускає укладення спадкового договору на підставі представництва та ставить за вимогу обов'язкове нотаріальне посвідчення його. Відповідно до ст. 1304 ЦК України та ст. 55 Закону України «Про нотаріат» спадковий договір вчиняється в письмовій формі та обов'язково посвідчується нотаріусом. За законодавством Німеччини, у разі смерті спадкодавця все його майно (або частина), визначене у спадковому договорі, переходить у власність спадкоємця. Сам факт укладення спадкового договору не дає підстав стверджувати, що право власності спадкодавця є обмеженим правом спадкоємця.

Проте, обґрунтовуючи умисність дарування спадкодавцем у випадку заподіяння шкоди контрагенту, спадкоємець має право вимагати розірвання договору та повернення дару.

Правове регулювання укладення спадкового договору в Австрії, Угорщині, Швейцарії ґрунтується на німецькій правовій системі. Щодо норм Цивільного кодексу Латвійської Республіки, то відповідно до ст. 639 ЦК Латвійської Республіки спадковий договір – це угода, відповідно до якої одна сторона надає іншій стороні чи декільком особам право на спадщину чи її частину. Характерним для цієї правової конструкції є наділення суб'єктів цього договору активною заповідальною дієздатністю, також відсутність одностороннього скасування призначених спадкоємців за цим договором, окрім випадку, коли спадкодавець не залишив за собою права по-іншому розпорядитися спадковим активом на випадок своєї смерті, також відсутня можливість односторонньої відмови спадкодавця від виконання умов спадкового договору та виконання покладених на нього зобов'язань. Відповідно до ст. 649 ЦК Латвійської Республіки, якщо предметом спадкового договору є нерухоме майно, що чітко поіменоване, чи усе нерухоме майно, що належить на праві власності спадкодавцю за умовами укладення договору та внесення до земельної книги, до спадкоємця має перейти майно спадкодавця після смерті останнього.

Тобто усі угоди, які будуть укладатися щодо відчуження цього нерухомого майна повинні відбуватися за згоди спадкоємця, що зазначений у спадковому договорі, а сам спадкоємець набуває прав заставодержателя.

Висновки. Порівнюючи спадковий договір за законодавством України та законодавством Німеччини, можемо зробити висновок, що Цивільний кодекс України врегульовує зобов'язально-правові відносини, які пов'язані зі спадкуванням, котрі обмежені смертю особи, як відкладальною обставиною. Водночас законодавство Німеччини визначає спадковий договір самостійним видом спадкування, що стоїть на одному щаблі зі заповітом і законом, в якому містяться розпорядження щодо призначення спадкоємців (на випадок смерті особи).

Окрім того, німецьке законодавство чітко здійснює врегулювання даних правовідносин, враховуючи подвійну правову природу цього договору. Можливо, на підставі неоднозначного розуміння правової природи цього договору, спадковий договір не набуває значного поширення і рідко трапляється в нотаріальній практиці України. Адже правова конструкція є недостатньо зрозумілою, а сам механізм застосування на сьогодні є не достатньо напрацьованим.

Досвід європейських країн привертає увагу вітчизняних науковців щодо механізму впровадження європейського законодавства у вітчизняну практику. Враховуючи європейську конструкцію спадкового договору, учасники цивільних правовідносин мають можливість здійснювати реалізацію своїх прав щодо розпорядження власним майном, оскільки для українського законодавства вона є відносно новою. За відсутності спадкового правонаступництва до конструкції спадкового договору не застосовують норми спадкового права, предметом спадкового договору є майно, котре обтяжене можливістю розпорядження.

Ефективне використання цієї правової конструкції та використання спадкового договору можливе у разі детального регламентування умов названого договору з питань укладення, зміни та розірвання та з одночасним врахуванням досвіду європейських країн. Саме використання позитивного досвіду зарубіжних країн сприятиме заповненню прогалин національного законодавства у сфері регулювання спадкового договору.

Список використаних джерел

1. Кучеренко Д. С. Спадковий договір: теорія та практика // Часопис Київського університету права. 2010. №4. С. 201–206.
2. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика: навч. посібник. Київ: Атіка, 2002. 496 с.
3. Brox H. Walker, Wolf-Dietrich. *Erbrecht*, 24. Aufl. München. 2010.
4. Löhnig M. *Erbrecht*. 2 Auflage München. 2010. XVII, 146 S.
5. Soergel W. Manfred. *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. Vur. §2274 BGB, Bd. 23. *Erbrecht* 3. Stuttgart. 2002.
6. Staudinger/Kanzleiter R. *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Einleitung zu §§ 2274 ff*. Berlin. 2013.

References

1. Kucherenko, D. S. (2010). Spadkovyj dohovir: teoriya ta praktyka. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, №4, 201–206.
2. Fursa S.Ya., Fursa Ye.I. (2002). Spadkove parvo. Teoriya ta praktyka. *Navchalnyj posibnyk*. Kyiv: Atika. 496.
3. Brox, H. Walker, Wolf-Dietrich. (2010). *Erbrecht*, 24. Aufl. München.
4. Löhnig, M. (2010) *Erbrecht*. 2 Auflage München. XVII.146.
5. Soergel, W. Manfred. (2002). *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. Vur. §2274 BGB, Bd. 23. *Erbrecht* 3. Stuttgart.
6. Staudinger/Kanzleiter R. (2013). *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Einleitung zu §§ 2274 ff*. Berlin.

**DISTINGUISHING FEATURES OF CONCLUDING
THE INHERITANCE CONTRACT UNDER THE LEGISLATION
OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION**

M. Kravchik*, O. Tur**

** Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: marta.ur22@gmail.com*

*** Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: olha.tur@lnu.edu.ua*

The article deals with the legal nature of an inheritance contract, specifies the essential terms of an agreement as well as the legal status of the parties under the legislation of Ukraine and the European Union. The significance of the inheritance contract in the system of contracts of civil law of Ukraine is analyzed.

It is proved that the legal relations arising in the case of entering into an inheritance agreement are also regulated by the general provisions of the Civil Code of Ukraine on transactions. Chapter 90 of the Civil Code of Ukraine stipulates that the inheritance contract should contain a binding legal model and a succession model.

Having examined the legislation of Ukraine, it is concluded that the inheritance contract should be considered as a part of contract law. This contract regulates the transfer of property. Despite the fact that the inheritance agreement is included in the sixth book of the Civil Code of Ukraine, and despite the name of the agreement, the legal relationship of inheritance in this case does not arise. The similarity of the inheritance agreement with succession reveals in the

commonality of the main legal basis for the right to inherit from the heirs and the acquirer's right to ownership that occurs in the case the death of a natural person – the alienator.

It is found out that according to the provisions of the Civil Code of Ukraine, the essence of the inheritance contract is that such an agreement defines the disposal of the alienator's property during his lifetime, but with the acquirer's acquisition of the right to property after the alienator's death. The feature of an inheritance contract is that the property that is the subject matter of the inheritance agreement is not applicable to the norm ensuring the right to a mandatory share in the heritage.

The comparative analysis of the institute of the inheritance agreement by the legislations of Ukraine and Germany is carried out. To be specific, the legal essence of the inheritance agreement is determined, the problems of concluding and terminating the inheritance contract are investigated, as well as the gaps concerning this legal structure in the domestic judicial system are discovered.

It is also defined that the inheritance agreement was approved and received its further development in German law. According to the doctrine of German law, the legal nature of this type of agreement is that, on the one hand, it is an order in case of death, and, accordingly, is one of the grounds of inheritance, and, on the other hand, it is a contract, i.e. agreement of the parties on the heritage right in favour of a certain person, preventing it from unilateral change or cancellation. The inheritance contract in German law has the following features, including: 1) it is an order in case of death; 2) it is a bilateral transaction, i.e. agreement; 3) the subject matter of the contract is the right of inheritance; 4) the inheritance contract is one of the grounds for inheritance.

Keywords: inheritance agreement, legal nature of the inheritance contract, subject of the inheritance contract, alienator, acquirer.

*Стаття: надійшла до редакції 19.03.2021
прийнята до друку 18.05.2021*